

In de draeck

1910-20 APRIL-1960

N.V. HOLLANDSCHE DRAAD- EN KABELFABRIEK-AMSTERDAM

Artistieke metamorphose van de Draak

Wat is eigenlijk de draak en waar komt hij vandaan?

De Romeins-Hellenistische wereld had hem – in afbeelding – bijna niet gekend en in de kunst van de eerste eeuwen na Christus komt hij nauwelijks voor. Eigenlijk alleen maar een enkele maal bij het verhaal van Jona. Het relief, waarop die geschiedenis is afgebeeld en waarvan we hier een foto geven, stamt echter pas uit het begin van de 11e eeuw, en toont ons een echte draak! Een echte draak? Ja, daar kunnen we hier wel van spreken. Hoe is immers de draak in de Europese kunst gekomen? Tussen 800 en 1000 was het een verschrikkelijke tijd van oorlogen en invasies in Europa. Toen greep men naar het laatste Bijbelboek, de Openbaring van Johannes, om inzicht en troost. En men ging dit boek ook illustreren. In Openbaringen 12 wordt de draak genoemd als symbool voor de duivelse macht, ons de zondeval in herinnering roepende, met de woorden: 'de oude slang, die genaamd wordt duivel en de satan'. Hoe moest men zich die draak nu voorstellen? Men zocht daarvoor in de oude boeken, in dierkundige verhandelingen, en vond daarin een heel verhaal over de draak, een beest dat zou leven in Ethiopië en India, een grote slang met poten en vleugels, die vaak de olifant poogde te bestrijden maar daarbij zelf wel eens het onderspit dolf. Zo kwam de oude Griekse wetenschap de bijbeluitbeelder te hulp.

afb. 22; p. 32

Eveneens kort na het jaar 1000 werd het relief gemaakt aan een bronzen deur te Hildesheim: bij de zondeval zien we hier de draak in plaats van de slang, waarmee de kunstenaar ons duidelijk wil maken waarom het eigenlijk ging.

afb. 25; p. 35

21. *De Draak door St. Joris gedood.*
Gepolychromeerde houtsculptuur, levensgroot.

22. Een draak slokt Jona op. Stenen relief.
Begin 11e eeuw.

afb. 1; p. 4

Een eeuw later ontstond de muurschildering in een Franse kerk: hier zien we de draak die zich opmaakt het Kind, (d.i. Christus), zodra de Vrouw het gebaard heeft, te verslinden. Hoewel de text (Openb. 12:3) spreekt over een draak met zeven koppen en tien horens, houdt de kunstenaar zich aan het type draak dat we hierboven omschreven – de andere koppen zijn als het ware als manen aangebracht. Ook in de bijbelse gedachtenwereld past de idee om de antichrist te laten zitten op het monster Leviathan – die de kunstenaar maar weer de vorm van de draak geeft.

afb. 53; p. 84

De draak speelde niet zo'n grote rol in het geestelijk leven van de middeleeuwse mens. In het bijbelse wereldbeeld was er nauwelijks plaats voor, afgezien van het symbolische gebruik waarover we zojuist spraken. In het bijgeloof van de volken ten Noorden van de Alpen, van oorsprong Kelten en Germanen, leefden heidense ideeën zwak voort en speelden demonen en monsters een grotere rol. Zo zien we dan ook de draak buiten de bijbelse beeldspraak verschijnen. Maar zo weinig diep, zo weinig levend is het geloof in deze draken-demonen, dat men ze rustig gebruikt in de ornamentiek. En dat zelfs graag. Dat kunnen we heel goed begrijpen als we maar even kijken naar die prachtige romaanse draak uit de 12e eeuw.

afb. 23; p. 33

In de gotische kunst spelen monsters en gedrochten hun fantasierijke rol in de versieringen: we komen dan ook wel weer draken tegen, b.v. in het houtsnijwerk aan een koorbank. Verder zien we de draak zelden—alleen als b.v. het attribuut van Eva, waardoor aangeduid wordt wie zij is en in welk opzicht zij betekenis voor ons heeft.

afb. 24; p. 34

Heel belangrijk is het—en na het voorgaande ook begrijpelijk—dat men, als men de duivel wilde afbeelden, elementen aan de draak ontleende. De duivel kreeg echter toch een soort menselijke gestalte, maar met draken-vleugels (die lijken op de vleugels van een vleermuis), klauwen en een soort draken (=slangen) staart. Maar we zullen ons hier maar houden aan de echte draak.

De vijftiende eeuw is rijker aan draken. Weliswaar wordt hij ook nu nog ornamentaal gebruikt, als b.v. in die prachtige letter S als verluchting van een handschrift, maar we zien hem nu ook vaak uitgebeeld zoals hij overwonnen wordt door de geliefde heilige St. Joris. Uit de zeer vele uitbeeldingen kozen we het indrukwekkende levensgrote beeld van St. Joris en de Draak dat in 1489 voor een kerk in Stockholm door Bernt Notke werd gemaakt. En dat niet alleen omdat we hier zo'n grandiose draak zien, maar

afb. 27; p. 39

afb. 21; p. 30

23. Draak. 12e eeuw. Stenen fries.

vooral omdat die draak er anders uitziet dan anders. Hij heeft schubben, nauwelijks vleugels, alleen wat vliezen bij de aanzet van de poten. Trouwens, het beest is helemaal zo'n stekelig en weinig opeenslanggelijkend monster. Notke is een belangrijke vertegenwoordiger van een kunst die men wel eens aangeduid heeft met laatgotische barok – waarmee men wilde zeggen dat daarin gestreefd werd naar hevige grandiose effecten, naar een uitbeelding van heiligen als waren zij super-mensen. Het is in dat verband niet ondenkbaar dat hij zelf dit gruwelijke monster bedacht heeft. Maar eerder menen we dat hij zich daarbij geïnspireerd heeft op de Chinese draak – die immers sinds de dertiende eeuw zo'n grote rol in de Chinese kunst was gaan spelen, zodat het helemaal niet onmogelijk is dat Notke een beeldje of een borduursel op b.v. een zijden stof heeft gezien. Ook het teken waarmee Lucas Cranach zijn schilderijen signeert doet sterk denken aan de Chinese draak. Of Dürer ook door dergelijke voorbeelden beïnvloed werd toen hij met zijn onovertroffen fantasie de draken ontwierp die Michael bevecht (in de serie houtsneden van 1498, illustraties bij de Openbaring van Johannes), is moeilijk te zeggen. Zeker is, dat hij ze veel monsterachtiger maakt dan ze in de vorige tijdvakken ooit geweest waren.

afb. 28; p. 40

afb. 29; p. 41

24. Eva met Draak als attribuut. 13e eeuw.

25. *De Draak in het Paradijs. Begin 11e eeuw.*
Bronzen relief.

De renaissance in Italië van de 15e en 16e eeuw streefde naar een zo natuurlijk mogelijke uitbeelding van de werkelijkheid – men poogde in het beeld haar weer te geven zoals wij haar met onze ogen waarnemen. We kunnen daardoor begrijpen waarom de draak – van de oude vertrouwde soort – die Leonardo da Vinci tekent, vechtend met een leeuw, zo'n reëel wezen is geworden. Als er ooit draken bestaan zouden hebben, dan zouden ze er zò uitgezien moeten hebben.

afb. 30; p. 42

De renaissance heeft ook een geweldige belangstelling voor de Grieks-Romeinse oudheid, en men beeldt gaarne de oude verhalen uit. Daarbij komen we de draak zelden tegen – die kwam immers praktisch nooit in de antieke kunst voor. En ook beeldde men niet graag af wat eerder uit de fantasie ontsproot dan uit de zichtbare wereld. Een zeldzaam, maar prachtig voorbeeld, is de draak – ditmaal een zeemonster – die Piero di Cosimo omstreeks 1515 schildert als hij het verhaal van Perseus en Andromeda wil uitbeelden.

afb. 31; p. 43

Het zojuist genoemde voorbeeld is een grote uitzondering. Ook de volgende periode, die voortbouwt op hetgeen de renaissance aan nieuwe vormen bracht, de barok, heeft nauwelijks belangstelling voor monsters, en dus ook niet voor de draak. Als men zo'n verhaal als b.v. over Perseus uitbeeldt, zien we alleen in een klein hoekje wat hevig bewogen water waarin we de draak wel kunnen vermoeden maar niet zien – zo doet b.v. Rubens het. Ook draken thuishorend in de christelijke gedachtenwereld – die zijn al zeldzaam genoeg – worden haast nooit uitgebeeld. Misschien mogen ze, als een stukje Middeleeuwen, meelopen in een optocht. Een uitzonderlijk voorbeeld vinden we in de gruwelijke draak, de duivel, die zijn volgelingen afstuurt om de heilige Antonius te kwellen, een schepping van de Franse graveur Callot. Let U erop dat de draak vastligt aan een ketting – de draak wordt immers, in Openb. 20:2, vastgebonden, waardoor zijn macht beperkt wordt. Ook die draak gaat al meer lijken op het monster zoals wij 20e eeuwers ons de draak voorstellen – de Chinese invloeden zijn erin verwerkt. Het oude type draak komen we, in de zeldzame gevallen dat we draken zien, steeds minder tegen. Jan Steen schildert er nog een, als hij het monster moet afbeelden dat door de engel Rafaël overwonnen wordt – een geschiedenis die we vinden in het apocriefe bijbelboek Tobias.

afb. 33; p. 44

afb. 26; p. 36-37

afb. 32; p. 44

In de 18e eeuw zien we herhaaldelijk Chinese draken, vooral in het orna-

En ficut le miroir
de la saluation huaine

ment. Dit komt doordat men in de sierkunsten sterk de invloed ondergaat van het Chinese porselein, dat in grote hoeveelheden werd geïmporteerd. De 19e eeuw heeft, ook in de romantiek, toen de fantasie zeker niet aan banden werd gelegd, niet veel op gehad met draken. We komen ze zelden tegen. Een enkele maal in illustraties van sprookjes. Zelfs Gustave Doré heeft slechts een hoogst enkele maal een draak uitgebeeld. We zien hem hier, in een illustratie behorende bij Dante's visionaire boek. Hij heeft hier een kam, schubben, is kortom meer hagedis dan slang, en lijkt op het beest zoals wij ons de draak voorstellen.

afb. 34; p. 45

Maar hoe het ook zij, wij, twintigste eeuwers, hebben wel een voorstelling van de draak, maar een levend wezen is het niet meer. De Griekse wetenschap is in dit opzicht voorbijgestreefd, en sinds de 18e eeuw gelooft niemand meer aan het werkelijke bestaan van draken. En ook in de kunst doet hij niet meer mee. De twintigste eeuw bracht vele monsters in haar kunst, maar practisch niet één draak. Het beest moet zich nu tevreden stellen met zijn plaats op een wapen of een handelsmerk. Zijn bescheiden rol, een kleine duizend jaar toch niet zonder betekenis gespeeld, is vrijwel ten einde. Al bestaat nog altijd de mogelijkheid dat hij weer herleeft.

28. De draak als meester-teken. Lucas Cranach, 1506.

29. Gevallen engelen bevochten door de aartsengel
Michaël. Albrecht Dürer, 1498. Houtsnede.

30. Draak in gevecht met leeuw. Leonardo da Vinci.
Begin 16e eeuw. Tekening.

31. De draak, die Andromeda bedreigt, door Perseus
gedood. Piero di Cosimo. c. 1515. Schilderij.

32. Links : De boze geest gevangen door de aartsengel Rafaël (Tobias 8 : 3). Jan Steen.

33. Onder : Draak in een optocht te Brussel in 1615. Denis van Alsloot.

34. Rechts : Gerion, zinnebeeld van het Bedrog, nadert Dante en Virgilius. Gustave Doré, 1861.

Inhoud

Inleiding	PROF. DR C. W. MÖNNICH	pag. 6
Het oermonster (van Uruk tot Patmos)	PROF. DR M. A. BEEK	pag. 9.
Stormen en Vruchten	C. OUWEHAND, litt.drs GAN TJIANG-TEK, litt.drs	pag. 19
Artistieke metamorfose van de draak	DR H. R. ROOKMAKER	pag. 31
De draken in de vertelkunst	PROF. DR MAARTJE DRAAK	pag. 47
St. Joris rijdt uit	DR P. J. MEERTENS	pag. 57
Het schrikbarend teken	WILH. E. SMELT, hist. dra	pag. 69
Met de Draak de draak gestoken	D. H. COUVÉE	pag. 77
De draak, tweevoudig raadsel	PROF. DR C. W. MÖNNICH	pag. 85
Lijst van illustraties met bronvermelding		pag. 92

LIJST VAN ILLUSTRATIES EN BRONVERMELDING

1. Fresco in de kerk te Saint-Savin-sur-Gartempe (Vienne, Frankrijk).
Uit.: P. H. Michel, 'Fresques romanes des églises de France', (Editions du Chêne, Paris, 1949)
2. Vaas van steatiet, geschonken als Wij-beker aan de tempel door Gudea van Lagasj,
21e eeuw v.C; gevonden in Tello, thans in het Louvre, Parijs.
3. Cylinderzegel uit de 22e eeuw v.C. gevonden in Tell Asmar,
thans in het Irak-museum, Bagdad.
4. Cylinderzegel uit de 22e eeuw v.C. thans in de Pierpont Morgan Library, New York.
5. Cylinderzegel uit de 22e eeuw v.C. thans in het Irak-museum, Bagdad.
6. Cylinderzegel uit de 22e eeuw v.C. overgenomen uit H. Frankfort:
'Cylinder Seals', plate XXII, d.
7. Cylinderzegel uit de 9e eeuw v.C. overgenomen uit H. Frankfort:
'Cylinder Seals', plate XXXIV, a.
- 8-9. Kudurru-stenen, dat zijn grensstenen, waarop het gebied beschreven staat,
dat door de Koning in leen werd gegeven.
De eerste is gevonden in Susa en is van Koning Meli-Sjipak uit de 12e eeuw v.C.
De hoogte is 68 cm. Thans in het Louvre, Parijs.
De tweede is eveneens in Susa gevonden en in het Louvre, Parijs opgesteld.
De hoogte is 50 cm. Hij is van Koning Nasi-Maruttasj II uit de 13e eeuw v.C.
Beide kudurru's zijn van zwarte kalksteen.
10. De schotel in laat-Boeotische stijl is thans in het Museum van Compiègne.
11. De dorische vaas bevindt zich thans in het Vaticaan Museum.
12. Amfora in Ionische stijl, 6e eeuw v.C., thans in het Louvre, Parijs.
13. De blauwe draak, detail van een schildering in inkt en kleur op papier, 32.5 × 133.5 cm.
Japan. Tomioka Tessai (1837-1924). Coll. Nakata Shinichirô, Kyôto.
14. IJzeren draak, ong. 1800, lengte 43 cm. Japan. Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden.
15. Dans met de draak op het plein voor de 'Poort van de Hemelse Vrede',
een van de toegangen tot de voormalige Keizerlijke Verboden Stad in Peking.
Bron: Hsinhua News Agency, Peking.
16. Sieraad van jade in de vorm van een loeng, ong. 1500 v.C. China.
Coll. Prof. Chêng Te-K'un, Cambridge (E).
17. Draak in de wolken, inkschildering op zijde, afm. 39.5 × 93 cm. Japan. Gesigneerd
Kioezan (Kano Korenoboë, 1655-1724). Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden.
18. Zijden statiegewaad, 18e eeuw, lengte 138 cm. China.
Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden.
19. Inscripties in been, ong. 1500 v.C., China, en het huidige begripsteken voor 'draak'.
20. Slangdraak in Kizoekoerimatsji, prov. Aomori, N. Japan. Foto Hideo Haga, Tôkyô 1959.
21. Levensgrote gepolychromeerde houtsculptuur van Bernt Notke, 1489,
St. Nicolaaskerk, Stockholm.
22. Stenen relief van een kansel te Traetto-Minturno (Z. Italië).
Foto Kunsthistorisches Institut der Universität Kiel (D.).
23. Fragment van een fries, afkomstig van de abdij Sainte- Geneviève te Parijs,
thans in het Louvre, Parijs.
24. Stenen sculptuur aan Noordportaal van de Kathedraal van Reims.
Foto: Caisse Nationale des Monuments Historiques, Service Photographique, Parijs.
25. Relief aan bronzen deur te Hildesheim (D.) Foto Wehmeyer, Hildesheim.

26. Gravure van J. Callot, 31 × 46 cm. Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Leiden.
27. Vlaamse miniatuur uit: 'Miroir de la Salvation Humaine', door Jean Miélot. Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, ms. 9249-50, fol. 1^v.
28. Detail uit een houtsnede van Lucas Cranach: 'Venus en Amor'. Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Leiden.
29. Houtsnede van Albrecht Dürer uit de serie: Apocalyps, 1498. Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Leiden.
30. Tekening van Leonardo da Vinci, thans in het Museum Uffizi, Florence.
31. Schilderij van Piero di Cosimo, afm. 71 × 123 cm, thans in het Museum Uffizi, Florence.
32. Schilderij van Jan Steen midden 17e eeuw, afm. 66 × 55,5 cm, detail, thans in het Museum Bredius, Den Haag.
33. Detail van een schilderij van de Vlaamse schilder Denis van Alsloot. Het origineel bevindt zich in het Victoria and Albert Museum, Londen.
34. Illustratie van Gustave Doré bij 'De Hel' van Dante Alighieri, XVII 7.
35. Miniatuur uit het Leidse Wigalois handschrift, 1372 (fol. 53 v). Universiteitsbibliotheek, Leiden.
36. Schilderij van Paolo Uccello (1397-1475), The National Gallery, Londen. (Reproduced by courtesy of the Trustees The National Gallery, London).
37. Handschriftminiatuur, 1e helft 13e eeuw. Münchener Staatsbibliothek, München. Cod. germ. 51 (fol. 67 r).
38. Houtsnede van Ludwig Richter, uit 'Holzschnitte nach Ludwig Richter' (Leipzig, 1868, 3e druk). Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Leiden.
39. Vlaamse miniatuur uit St. Alban's Chronicle (M 3.6 fol. 43 v). Lambeth Palace Library, Londen. Foto: Courtauld Institute of Art, University of London.
40. Detail uit 'Kermis' van Pieter Brueghel de Oude. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.
41. Het draaksteken in Beesel (Limburg). Foto: Louis Koninckx, Beesel.
42. Gevelsteen in Bergen op Zoom (ong. 1600), Londonstraat naast huis 'London'. Foto: Centraal Projectie en Lichtbeelden Instituut, Amsterdam.
43. Dit 'Armorial' berust bij het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, Den Haag.
44. Berust bij het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, Den Haag. (familie-archief van Dam).
45. Dit 'Quartierbuch' bevindt zich in de collectie van Spaen, Hoge Raad van Adel, Den Haag.
46. Uit: MacLean's Monthly Sheet of Caricatures 1833. Nederlandse Persbibliotheek, Amsterdam.
47. Spotprent door Joh. Braakensiek in het bijvoegsel van 'De Amsterdammer', Weekblad voor Nederland, van 22 juli 1900. Nederlandse Persbibliotheek, Amsterdam.
48. Caricatuur door William Newman uit: A History of American Graphic Humor, 1865-1938 by William Murell. Nederlandse Persbibliotheek, Amsterdam.
49. Caricatuur door L. M. Glackens uit: A History of American Graphic Humor, 1865-1938 by William Murell. Nederlandse Persbibliotheek, Amsterdam.
50. Caricatuur door George Murrow in 'Punch' van 1913. Nederlandse Persbibliotheek, Amsterdam.
51. Tekening van George du Maurier in 'Punch' van 1868. Nederlandse Persbibliotheek, Amsterdam.
52. Politieke tekening in het Amerikaanse weekblad 'Time' van 7 september 1959. Nederlandse Persbibliotheek, Amsterdam.
53. Miniatuur, 12e eeuw, uit 'Liber Floridus', fol. 60^v. Centrale Bibliotheek, Gent.
54. Draak, inkschildering op papier, afm. 21,5 × 31,5 cm. Japan. Kawanabe Kioosai (1831-1889). Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden.

Colophon

Dit boekwerk, uitgegeven door de N.V. Hollandsche Draaden Kabelfabriek, Amsterdam ter gelegenheid van haar 50 jarig bestaan op 20 april 1960 werd geschreven door personen buiten de eigen kring en tot één geheel verenigd door Mart Kempers, die tevens de typografische vorm eraan gaf. Voor gegevens over de afbeeldingen die voor elk hoofdstuk door de auteur ervan werden uitgezocht, verwijzen wij u naar de pagina's 92 en 93. De uitvoering geschiedde in koperdiepdruk door de N.V. Nederlandsche Rotogravure Mij, Leiden, terwijl het bindwerk werd verzorgd door de Boekbinderij J. Brandt & Zn, Amsterdam.

In de dræck